

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Από την τραγωδία, στην εποποιΐα

Επιμέλεια:

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος – Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης

Χορηγός: Νικόλαος Χαϊτογλου

Αθήνα 2009

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

Πρόεδρος: Νικόλαος Μέρτζος
Αντιπρόεδρος: Αθανάσιος Καραθανάσης
Γεν. Γραμματεύς: Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
Ταμίας: Θεόδωρος Δαρδαβέσης
Έφορος Βιβλιοθήκης: Ιωάννης Κολιόπουλος
Σύμβουλοι: Βασίλειος Πάππας
Χαράλαμπος Νάσλας
Κωνσταντίνος Πλαστήρας
Κωνσταντίνος Χατζηδήμος

Ερευνητική Ομάδα

Βασιλείου Σωτηρία
Δημητριάδης Βασίλης
Θεοδοσίου Νίκη
Μπελεγάκη Όλγα
Παπανικολάου Κωνσταντίνος
Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης
Σταματιάδου Ελένη
Χαραλαμπίδου Πελαγία

Διόρθωση Κειμένων

Βουτσίδου Σοφία

Εκδότης: ΝΙΚΟΣ ΧΑΪΔΕΜΕΝΟΣ

Σχεδιασμός και σελιδοποίηση: ΚΛΕΙΩ ΜΠΑΤΗ

Επεξεργασία εικόνας: ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ,
ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ, ΑΘΗΝΑ ΓΥΠΑΡΑΚΗ

Συντονισμός παραγωγής: ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ

Εκτύπωση-βιβλιοδεσία: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε.

26ο χλμ. Λεωφόρου Λαυρίου, θέση Ρδόκια, 19 400 Κορωπί, Τ.Θ. 7616

Τηλ.: 210 97.02.802, 210 97.67.488, Fax: 210 97.56.550

e-mail: info@militos.gr, www.militos.gr

© Copyright έκδοσης για όλο τον κόσμο: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε.

Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-464-115-4

Απαγορεύεται η κάθε είδους αναδημοσίευση του φωτογραφικού υλικού σε έντυπα ή ηλεκτρονικά μέσα χωρίς την έγγραφη εξουσιοδότηση των φωτογράφων και του εκδότη. Οι παραβάτες διώκονται ποινικά βάσει του νόμου περί προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Γεωργία Μπακάλη¹⁰⁸¹

Παραμεθόριες προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Νομό Δράμας

Οι νέοι, απόκληροι ακρίτες

Η εθελούσια μετανάστευση, η προβλεπόμενη από τη Συνθήκη του Νεϊγύ (27.11.1919) και η υποχρεωτική ανταλλαγή με βάση τη Σύμβαση της Λωζάνης (30.1.1923), προκάλεσαν την ανατροπή της εθνολογικής σύνθεσης της Ελλάδας, κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη, όπου κατοικούσαν σλαβόφωνοι και μουσουλμάνοι. Συγχρόνως, η εγκατάσταση προσφύγων στο βορειοελλαδίτικο χώρο συνέβαλε στον εξελληνισμό των περιοχών αυτών. Έτσι, η Δράμα και η περιοχή της απέκτησαν νέα εθνολογική σύνθεση, με αποτέλεσμα το 1926 το ποσοστό του ελληνικού πληθυσμού να είναι 97%, ενώ το 1912 ήταν 15%.¹⁰⁸² Η εθνική ομοιογένεια επιτεύχθηκε με την εγκατάσταση στην περιοχή συνολικά περίπου 92.000 προσφύγων.¹⁰⁸³

Οι πρόσφυγες αυτοί εγκαταστάθηκαν στις τέσσερις περιοχές του νομού, στην πεδινή με κέντρο την πόλη της Δράμας και στις τρεις μεγάλες -όμορες με τη Βουλγαρία- ορεινές παραμεθόριες περιοχές Νευροκοπίου, Σιδηρόνερου και Παρανεστίου. Οι παραμεθόριες προσφυγικές εγκαταστάσεις της Δράμας συνδύαζαν την εθνική κατοχύρωση της περιοχής, της ευάλωτης στις διεκδικήσεις της Βουλγαρίας, και την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων. Σκοπός, λοιπόν, του παρόντος κειμένου είναι να αναλυθούν οι λόγοι για τους οποίους εποικίστηκαν οι περιοχές αυτές, τα προβλήματα που αντιμετώπισαν όσοι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν εκεί και να αποτιμηθούν τα αποτελέσματα του εποικιστικού εγχειρήματος.

Τα κριτήρια με τα οποία γινόταν η εγκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού από την Ε.Α.Π. (Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων) και το κράτος ήταν οικονομικά και πολιτικά-εθνικά και για τον λόγο αυτό επιδιώχθηκε να εποικιστούν οι πεδιάδες αλλά και οι παραμεθόριες περιοχές. Έτσι, η αγροτική εγκατάσταση θα εξυπηρετούσε τους στόχους του εποικιστικού προγράμματος, να καταστούν οι πρόσφυγες το συντομότερο οικονομικά αυτόνομοι και να ενισχυθούν δημογραφικά και εθνολογικά οι βόρειες επαρχίες.¹⁰⁸⁴ Η παγίωση της ελληνικότητας των περιοχών αυτών και η θωράκιση των συνόρων προσελάμβανε τη μορφή ιστορικής αναγκαιότητας στη συνείδηση των γηγενών, εφόσον παρείχε «από της αφίξεως των προσφύγων το αίσθημα της αποκαταστάσεως σταθεράς ειρήνης», δεδομένου ότι η Μακεδονία «επί πολύν χρόνον υπήρξε το θέατρον εθνικών ιδεωδών και των οποίων οι πόλεμοι μετέτρεψαν αυτήν εις αληθές πεδίων μάχης».¹⁰⁸⁵

Για τη Δράμα και την περιοχή της το αίσθημα αυτό αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία, διότι οι μνήμες ήταν ακόμη νωπές από τις δοκιμασίες που είχαν υποστεί οι κάτοικοι κατά τη διάρκεια των δύο βουλγαρικών κατοχών. Για να ολοκληρωθεί η εθνική ομοιογένεια στο Νομό Δράμας και για να κατοχυρωθεί η μεθοριακή ζώνη, θα έπρεπε να πυκνωθεί το ελληνικό στοιχείο και να αραιωθεί η αναλογία των σλαβόφωνων κατοίκων με τη δημιουργία προσφυγικών οικισμών. Βασική παράμετρος για την επιτυχία της εποικιστικής πολιτικής ήταν η εγκατάσταση Ποντίων προσφύγων -δίκην νέων ακριτών. Τη σκοπιμότητα αυτής της εγκατάστασης εξέφρασε ρητά ο βουλευτής Δράμας Γεώργιος Ζερβός, υπερασπιζόμενος τα συμφέροντα των προσφύγων της Νέας Μπάφρας, σε επιστολή του προς τον υπουργό Γεωργίας το 1925, με αφορμή την

1081. Η Γεωργία Μπακάλη είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος με ειδίκευση στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1082. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its impact on Greece*, Λονδίνο 1962, σ. 136.

1083. Αναλυτικά στοιχεία για τους εγκατασταθέντες αστούς και αγρότες πρόσφυγες στη Δράμα και την περιοχή της μέχρι το 1927 παρατίθενται στην ετήσια έκθεση του Προϊσταμένου του Γεωργικού Γραφείου Δράμας. Βλ. Σταύρος Κισάγιζλης, «Ο εποικισμός των αγροτών προσφύγων της περιφέρειας Δράμας», *Ετήσιον Δελτίον του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Καβάλας 1927-28*, 5 (Καβάλα 1928), σσ. 59-60.

1084. Για την ανάλυση των στόχων της Ε.Α.Π. και του κράτους βλ. Έλσα Κοντογιώργη, «Αγροτικές προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Μακεδονία: 1923-1930», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), σσ. 47-59.

1085. «Οι πρόσφυγες», *Ετήσιον Δελτίον του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Καβάλας 1927-1928*, (Καβάλα 1927), σσ. 96-97.

αιματηρή σύγκρουση γηγενών του Κιούπκιοϊ (Πρώτη Σερρών) και προσφύγων της Νέας Μπάφρας.¹⁰⁸⁶

«Ίσως να θίγονται μικροσυμφέροντα αγροτικά των κατοίκων του Κιούπκιοϊ [...]. Τι σημασία έχουν τα μικροσυμφέροντα όταν πρόκειται να αποκατασταθεί τόσοσ αριθμός προσφύγων του Πόντου, από τον οποίον πάντες έχομεν εγκαταστήσει έναν μεγάλο αριθμό σε ολόκληρη τη μεμακρυσμένη σειρά της Βουλγαρικής μεθορίου, για να σχηματίσει έναν μεγάλο εθνικό κυματοθραύστη, επί του οποίου θα ξεσπούν στο μέλλον τα αφρίζοντα κύματα κάθε Βουλγαρικής κινήσεως;».

Οι πρόσφυγες από τον ακριτικό Πόντο οι εγκατεστημένοι σε χωριά - φυλάκια των συνόρων είχαν επίγνωση του ρόλου που επρόκειτο να διαδραματίσουν, εγκατεστημένοι σε χωριά-φυλάκια των συνόρων. Υπάρχουν σαφή τεκμήρια αυτής της επίγνωσης. Ο «Σύνδεσμος Ποντίων Δράμας και Ζυρνόβου» είχε δηλώσει ότι «*χάριν του πατριωτισμού*» τους πολλοί Πόντιοι, μολονότι αστοί, δέχτηκαν να ταχθούν φρουροί των συνόρων.¹⁰⁸⁷ Ο ανιδιοτελής πατριωτισμός τους είναι εμφανής στην απάντηση πρόσφυγα προς τον διευθυντή Εποικισμού Μακεδονίας, Ιωάννη Καραμάνο, κατά την περιοδεία του στο χωριό Ποταμοί (Μπόροβο) τον Ιανουάριο του 1928. Όταν ο Ι. Καραμάνος ζήτησε να μην εκβιάζουν παραπονούμενοι ούτε την Κυβέρνηση ούτε την Ε.Α.Π., απάντησε: «*Ηλθωμεν εδώ μη ελπίζοντες εις επιδόματα, ενισχύσεις και συγκοινωνιακά έργα αλλά διά να εξυπηρετήσωμεν την πατρίδα μας*».¹⁰⁸⁸ Οπωσδήποτε δεν επρόκειτο για μεμονωμένη πεποιθήση. Όλοι οι κάτοικοι του χωριού Ποταμοί συνέδεαν στην παρουσία τους στη μεθόριο με την υψηλή αυτή αποστολή και εξαιτίας τούτου, προωθούσαν πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη της περιοχής τους: «*Διότι καλούμεθα εν ονόματι του Εθνισμού μας να γιγνώμεθα οι λαμπαδηφόροι φρουροί ταύτης, σκορπούντες και πέραν αυτής την αγνήν Ελληνικήν ψυχήν*».¹⁰⁸⁹ Μάλιστα, στο μεθοριακό χωριό Εξοχή συγκρότησαν την «Πολιτοφυλακή», οργάνωση που εξοπλίστηκε από το κράτος αλλά και από τους ίδιους τους πρόσφυγες. Οι Πόντιοι οπλαρχηγοί της οργάνωσης, σύμφωνα με μεταγενέστερη έκθεση προέδρου της κοινότητας Εξοχής, μέχρι το 1926 «*απεδύθησαν εις αγώνας αντιποίνων και απηγνούς καταδιώξεως των κομιτατζήδων*».¹⁰⁹⁰ Η αγωνιστική παράδοση των Ποντίων επρόκειτο, τελικά, να καταστήσει την περιοχή της Δράμας εστία έντονης ανταρτικής δραστηριότητας, κατά την περίοδο της τρίτης βουλγαρικής κατοχής (1941-1944).¹⁰⁹¹

Οι τρεις παραμεθόριες περιοχές της Δράμας ανταποκρίνονταν –σε τοπικό επίπεδο– τόσο στους εθνικούς όσο και στους οικονομικούς στόχους του εποικιστικού προγράμματος. Τη δεκαετία του 1920 η βόρεια περιφέρεια της Δράμας ήταν η μεγαλύτερη και πλουσιότερη, παραγωγικά, ορεινή περιοχή της Μακεδονίας.¹⁰⁹² Στην περιοχή του Σιδηρόνερου υπήρχαν απέραντα βοσκοτόπια, δεκαπέντε χιλιάδες οπωροφόρα δέντρα και καλλιεργήσιμες εκτάσεις δημητριακών και καπνού εκλεκτής ποιότητας. Στην περιοχή αυτή (αμιγώς μουσουλμανική), πριν από την ανταλλαγή κατοικούσαν 13.617 μουσουλμάνοι. Εκεί ήταν κατανεμημένοι οι περισσότεροι αγροτικοί οικισμοί που είχαν εγκαταλειφθεί από τους μουσουλμάνους και ως εκ τούτου, η ακίνητη περιουσία τους θα διευκόλυνε την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος της Δράμας. Σε αυτό θα συνέβαλαν, άλλωστε, και οι εγκαταλελειμμένες περιουσίες σλαβοφώνων στην περιοχή του Νευροκοπίου, οι οποίες θα παραχωρούνταν στους πρόσφυγες. Πέραν τούτου, η γεωγραφική θέση των οικισμών στο οροπέδιο του Νευροκοπίου, της πιο πυκνοκατοικημένης ορεινής περιοχής, ευνοούσε την ανάπτυξη

1086. Θάρρος, 13 Μαρτίου 1925. Τα γεγονότα του Κιούπκιοϊ σημειώθηκαν στις 5 Νοεμβρίου 1924 για διαφιλονικούμενες γαίες από τα δύο χωριά. Βλ. σχετική αναφορά στο Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «Προβλήματα ενσωμάτωσης προσφύγων στον αγροτικό μακεδονικό χώρο: πρόσφυγες και γηγενείς», *Όψεις του Μικρασιατικού Ζητήματος, Ιστορική θεώρηση και προεκτάσεις*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 127.

1087. «Ανακοινωθέν Συνδέσμου Ποντίων Δράμας και Ζυρνόβου», Θάρρος, 24 Ιανουαρίου 1925.

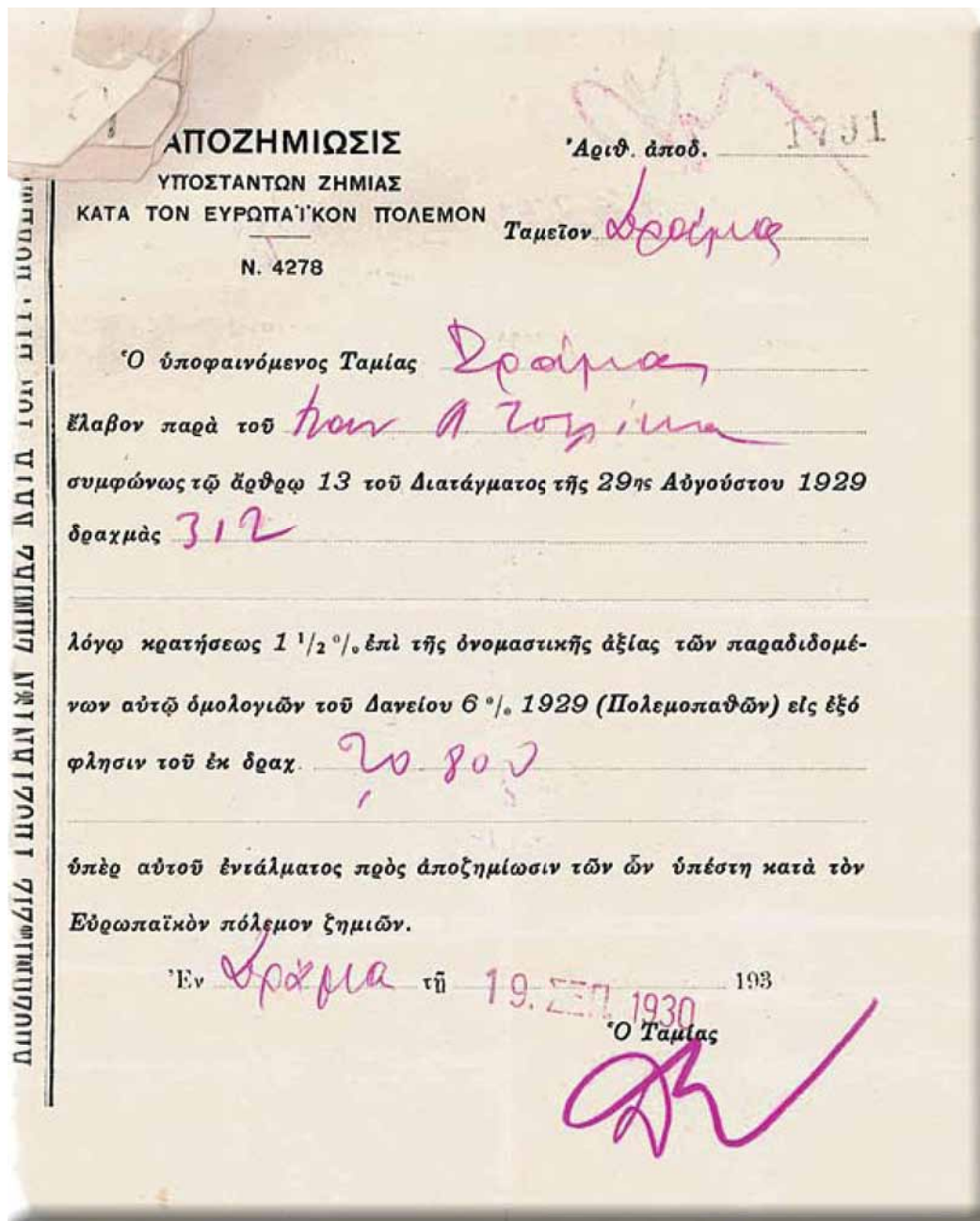
1088. Θάρρος, 18 Ιανουαρίου 1928.

1089. Από τη δημοσιευμένη στο Θάρρος έκθεση της διετούς δράσης του κοινοτικού συμβουλίου της κοινότητας Ποταμών, υπογεγραμμένη από τον πρόεδρο Π. Παυλίδη. Βλ. Θάρρος, 6 Μαρτίου 1928.

1090. Ι.Α.Μ., Αρχείο Κοινότητες Νομού Δράμας 1947-1968, Χωρίον Εξοχή Νομού Δράμας, (υπογράφει ο πρόεδρος της κοινότητας Εξοχής Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος), Εξοχή, 4 Απριλίου 1968.

1091. Δημήτρης Πασχαλίδης-Τάσος Χατζηναστασίου, *Τα γεγονότα της Δράμας (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1941), Εξέγερση ή προβοκάτσια;*, Χρίστος Π. Φαράκλας (επιμ.), Δράμα 2003, σσ. 76-77.

1092. Στοιχεία για τις δυνατότητες της ευρύτερης περιοχής της Δράμας, βλ. Charles B. Eddy, *Greece and the Greek refugees*, Λονδίνο 1931, σσ. 133-146.

Απόδειξη κράτησης ποσοστού 1,5% από δικαιούχο κρατικής δανειοδότησης, που παρέχεται ως ειδική αποζημίωση στους Πολεμοπαθείς του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Αρχείο Φώτη Μπέγγα (Δράμα).

της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.¹⁰⁹³ Ανάλογες ήταν και οι συνθήκες στην περιοχή του Παρανεστίου, για την οποία μαρτυρία πρόσφυγα από τον Πόντο αναφέρει: «Στα χωριά του Παρανεστίου [...] υπήρχαν αρχοντικά (για την εποχή εκείνη) σπίτια [...]. Βλέπαμε παντού και οπωροφόρα δέντρα, [...] ήταν χωριά παραγωγικά, με κτηνοτροφία».¹⁰⁹⁴

Χωρίς αμφιβολία σε αυτές τις ορεινές περιοχές, ως επί το πλείστον, η εγκατάσταση των προσφύγων θα

1093. Ορ. Χρηστίδης, «Η πλουτοπαραγωγική ανάπτυξις των ορεινών περιοχών Δράμας. Εξεταζομένη εν συνδυασμῷ με την βελτίωσιν της συγκοινωνίας», *Ετήσιον Δελτίον του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Καβάλας 1926-1927*, 4 (Καβάλα 1927), σσ. 71-73. Ο Σ. Κισάγιζλης αναφέρει ότι οι πρόσφυγες της περιφέρειας εγκαταστάθηκαν σε περίπου 13.000 εγκαταλελειμμένες «τουρκοβουλγαρικές» οικίες. Βλ. Κισάγιζλης, «Ο εποικισμός των αγροτών προσφύγων της περιφέρειας Δράμας», *ό.π.*, σ. 62.

1094. Μαρτυρία Απόστολου Κωνσταντινίδη. Βλ. Σάββας Παπαδόπουλος (επιμ.), «Εθνογραφία», *Το Λυχνάρι*, 38-39 (2002), σ. 22.

ήταν άμεση και θα τους καθιστούσε αυτάρκεις σε σύντομο χρονικό διάστημα, εφόσον θα επιδίονταν στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Αντίθετα, στον κάμπο της Δράμας υπήρχε στενότητα γης. Από τα 956.444 στρέμματα της περιφέρειας του νομού που είχαν παραχωρηθεί μέχρι το 1927, μόνο τα 458.014 ήταν καλλιεργήσιμα, ενώ τα υπόλοιπα 508.530 ήταν βοσκότοποι και εκτάσεις απρόσφορες για καλλιέργεια.¹⁰⁹⁵ Τα τενάγη των Φιλιππων στα νοτιοανατολικά του νομού και διάσπαρτες ελώδεις εστίες περιορίζαν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ενώ η ελονοσία –ενδημική στην περιοχή– έπληττε τους πρόσφυγες, καθιστώντας τους ανήμπορους για παραγωγική εργασία. Κατά την εγκατάστασή τους σε ορισμένα χωριά γύρω από την πόλη της Δράμας, οι πρόσφυγες αντιμετώπισαν την εχθρότητα γηγενών κατοίκων, με αποτέλεσμα να σημειωθούν πολλές προστριβές εξαιτίας της διεκδίκησης γαιών και από τις δύο πλευρές. Σε ορεινά όμως παραμεθόρια χωριά, όπως στο Παρανέστι, οι ελάχιστοι κάτοικοι, οι οποίοι μάλιστα δεν ήταν αγρότες, συμβίωναν αρμονικά με τους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες.¹⁰⁹⁶

Για τους λόγους που ήδη έχουν αναφερθεί, δόθηκε έμφαση στην αγροτική-παραμεθόριο εγκατάσταση, η οποία σε πολλές περιπτώσεις δεν ήταν αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής από την πλευρά των προσφύγων. Τουλάχιστον από το 1923¹⁰⁹⁷ έως και το 1927,¹⁰⁹⁸ σύμφωνα με σχετικές αναφορές, γίνονταν υποχρεωτικές μετακινήσεις προσφύγων από χωριά της πεδινής περιφέρειας, όπου είχε συγκεντρωθεί μεγάλος αριθμός,¹⁰⁹⁹ καθώς επίσης και από άλλες περιοχές της Ελλάδας (Αθήνα, Πειραιάς, Ήπειρος) σε χωριά της βορειοδυτικής πλευράς του νομού, από όπου είχαν μεταναστεύσει σλαβόφωνοι.¹¹⁰⁰ Το Γεωργικό Γραφείο Δράμας,¹¹⁰¹ οι τοπικές αρχές¹¹⁰² ακόμη και ο τοπικός τύπος καλούσαν τους πρόσφυγες να επιλέξουν την αγροτική εγκατάσταση και, κυρίως, στην περιοχή του Σιδηρόνερου, όπου υπήρχε πλούσια συγκομιδή.¹¹⁰³

Είναι γεγονός ότι την άνοιξη του 1924 στην πόλη της Δράμας είχαν συσσωρευθεί περίπου 40.000 - 50.000 πρόσφυγες και, επιπλέον, μεγάλο μέρος του αστικού μουσουλμανικού πληθυσμού δεν είχε ακόμη ανταλλαγή. Το στεγαστικό πρόβλημα είχε καταστεί ιδιαίτερα οξύ και, το χειρότερο, απειλούσε τη δημόσια υγεία. Συγχρόνως, η τοπική οικονομία βρισκόταν σε ύφεση από την καπνική κρίση και η ανεργία διογκωνόταν. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο εποικισμός των ορεινών περιοχών θα ανακούφιζε την πόλη και θα καθιστούσε τους πρόσφυγες αυτάρκεις άμεσα, εφόσον τα γεωργικά προϊόντα (δημητριακά και οπωρικά) του 1924, όλων των ορεινών περιοχών, δεν είχαν συλλεχθεί από τους μουσουλμάνους.

Οι προοπτικές όμως επιτυχίας του εποικισμού των παραμεθόριων ήταν, μάλλον, περιορισμένες. Τόσο η απομόνωση πολλών παραμεθόριων χωριών λόγω ανυπαρξίας βασικού οδικού δικτύου, κυρίως στην περιοχή του Σιδηρόνερου, όσο και ο ελλιπής εφοδιασμός των προσφύγων με τις αναγκαίες προμήθειες –δυσχερής και λόγω έλλειψης συγκοινωνίας– δεν καθιστούσαν καθόλου εύκολη την εγκατάσταση.¹¹⁰⁴ Αντίθετα, στην περιοχή του Νευροκοπίου η Ε.Α.Π. κατόρθωσε με μεγαλύτερη επιτυχία να εγκαταστήσει περισσότερους

1095. Κισάγιζλης, «Ο εποικισμός των αγροτών προσφύγων της περιφέρειας Δράμας», *ό.π.*, σσ. 61 και 65.

1096. «Ντόπιοι δεν υπήρχαν στα χωριά, μονάχα μερικοί επαγγελματίες Ηπειρώτες [...] ζούσαμε μαζί τους πολύ ωραία. Μάθαμε από τα έθιμά τους και αυτοί από τα δικά μας». Βλ. μαρτυρία Απόστολου Κωνσταντινίδη (Τραπεζούντα) στο Παπαδόπουλος (επιμ.), «Εθνογραφία», *Το Λυχνάρι*, Ιούλιος-Αύγουστος 2002, σ. 23.

1097. Θεοφύλακτος Χατζηθεοδωρίδης, «Το Πέρασμα», Αθήνα 1997, σ. 50.

1098. *Θάρρος*, 25 Μαρτίου 1927.

1099. *Θάρρος*, 28 Φεβρουαρίου 1925. Στο δημοσίευμα γίνεται λόγος για μετακίνηση 60 οικογενειών από τα Κύργια (χωριό κοντά στην πόλη της Δράμας) στο παραμεθόριο χωριό Λειβαδάκι.

1100. *Θάρρος*, 31 Αυγούστου 1925. Αναφέρεται ότι 1.500 οικογένειες επρόκειτο να εγκατασταθούν, με πρωτοβουλία της Ε.Α.Π., σε χωριά Σλαβοφώνων.

1101. *Θάρρος*, 5 Απριλίου 1925. Σύμφωνα με το δημοσίευμα, ο Προϊστάμενος του Γεωργικού Γραφείου κατέβαλλε προσπάθειες «διά τον προσηλυτισμόν προσφύγων δι' αγροτικήν εγκατάστασιν» με την υπόσχεση για πλήρη εφοδιασμό των προσφύγων.

1102. Ο Νομάρχης Δράμας το 1925, μέσω της τοπικής εφημερίδας *Θάρρος*, διαβεβαίωνε τους πρόσφυγες ότι θα έχουν «ευρύτατον μέλλον ακολουθούντες τον δρόμον της αγροτικής εγκαταστάσεως στην περιφέρεια του Νευροκοπίου». Βλ. *Θάρρος*, 7 Φεβρουαρίου 1925.

1103. *Θάρρος*, 9 Μαΐου 1924. Το άρθρο φέρει την υπογραφή «Οδοιπόρος» και αφορμάται από τις εντυπώσεις που αποκόμισε ο συντάκτης κατά την οκταήμερη περιοδεία του στην ορεινή περιοχή, κατά την οποία διαπίστωσε τον εγκαταλειμμένο παραγωγικό πλούτο της αλλά και τη σοβαρή έλλειψη έργων υποδομής.

1104. Χρηστίδης, «Η πλουτοπαραγωγική ανάπτυξις των ορεινών περιοχών Δράμας», *ό.π.*, σσ. 71-78.

Αριθ. πρωτ. 15753

Εν Αθήναις τῆς 28/11/1926

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ

Π Ρ Ο Σ

Τόν κ. Ἡλιάδην

Δ ρ ά ρ α ν

Εἰς ἀπάντησιν ὑμετέρου ὑπομνήματος ἢ Ἐθνικῆ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος ἀναφέρει πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Γεωργίας, ὅτι τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῷ ὑπομνήματι σας οἰκοπέδα παρεδόθησαν αὐτῇ ὡς ἄν ταλλάξιμα καὶ ὡς τοιαῦτα διαχειρίζεται αὐτὰ κατὰ τὰς διατάξεις μετὰ τοῦ Δημοσίου Συμβάσεως.-

Τῶν οἰκοπέδων τοῦ Συνοικισμοῦ Ὁρτακινῶν ἐφ' ὧν ἔχουσι ἀνεγερθῆ ἢ καὶ ἀπλῶς τεθεμελιωθῆ οἰκίαι διαπραγματεύεται τὴν πώλησιν ἀπ' εὐθείας πρὸς τοὺς ἀνεγείραντας κατόχους βάσει τιμῶν καθορισθεισῶν εἰδικῶς παρ' Ἐπιθεωρητοῦ τῆς ὡς ἄνω Τραπεζῆς ἐπιληθοθέντος τῆς ἐκτιμήσεώς των μετ' ἐπιτόπιον μελέτην τοῦ ζητήματος.

Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τ' ἀκάλυπτα οἰκοπέδα κατὰ τὴν ἰσχύουσαν Σύμβασιν δέν ἐπιτρέπεται αὐτῇ ἢ ἀπ' εὐθείας πώλησις αὐτῶν πρὸ τῆς διενεργείας δημοπρασιῶν.

Μόνη περίπτωσις ἀπ' εὐθείας πωλήσεως θά ἦτο ἡ ὀλοκληρωτικὴ μεταβάσισις; ἐάν τῆ ἐζητεῖτο αὐτῇ, εἰς Οἰκοδομικόν Συν/σπόνδυνάμει τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 3 παρ. 9 τῆς ἀπὸ 13-8-30 Συμβάσεως.-

ἄρθρ.

Ὁ ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

Π. ΤΣΙΜΠΙΔΑΡΟΣ

πρόσφυγες,¹¹⁰⁵ διότι η συγκοινωνία ήταν καλύτερη και η μορφολογία του εδάφους ομαλότερη.

Κατά τη διαδικασία της εποίκησης των παραμεθόριων περιοχών, ορισμένες εγκαταστάσεις υπήρξαν ατυχείς, γιατί αποδείχθηκε ότι οι πρόσφυγες δεν μπορούσαν να ενσωματωθούν στο οικονομικό, κοινωνικό ακόμη και στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Οικογένειες Ποντίων είχαν εγκατασταθεί αρχικά στο χωριό Πέρασμα το 1923, το οποίο, αν και προσidiaζε στην πατρίδα τους,¹¹⁰⁶ δεν πρόσφερε όμως ευόιωνες προοπτικές για μόνιμη εγκατάσταση. Έτσι, οι οικογένειες αυτές, ενώ γνώριζαν την καπνοκαλλιέργεια, όταν άρχισαν να συνειδητοποιούν τις τεράστιες δυσκολίες προώθησης του καπνού, συγκρότησαν επιτροπή (άνοιξη του 1925) προκειμένου να περιηγηθεί διάφορα χωριά του κάμπου της Δράμας και της Χρυσούπολης και να επιλέξει νέο τόπο για προσφορότερη εγκατάσταση.¹¹⁰⁷ Ατυχής υπήρξε και η εγκατάσταση προσφύγων που προέρχονταν από παραθαλάσσιες πόλεις. Οι πρόσφυγες από την Οινόη του Πόντου, που μεταφέρθηκαν από τη Δράμα συνοδεία στρατιωτών στο Σιδηρόνερο, δεν κατάφεραν να επιβιώσουν, μολονότι οι Τούρκοι κάτοικοι του χωριού, πριν αναχωρήσουν, τους είχαν βοηθήσει να μυηθούν στην αγροτική ζωή.¹¹⁰⁸ Διασώζεται επιστολή που συνέταξαν αστικές οικογένειες από την Οινόη (είναι πολύ πιθανόν να πρόκειται για τις ίδιες οικογένειες), οι οποίες είχαν εγκατασταθεί αρχικά στους Ποταμούς αλλά κατόπιν διαβημάτων τους ο προϊστάμενος του Γεωργικού Γραφείου Δράμας τους μετακίνησε, «απολυτρώσας ούτω εκ βεβαίου μαρασμού», όπως σημείωναν στην ευχαριστήρια επιστολή τους.¹¹⁰⁹ Στην περίπτωση προσφύγων από την Καππαδοκία, η εγκατάσταση στα ορεινά φάνταζε εντελώς ασύμβατη με τον τόπο, από τον οποίο είχαν έρθει: «Πήγαμε στα άγρια βουνά της Δράμας, στα κατσάβραχα. Οι Τούρκοι γλίτωσαν από την κόλαση [...] και πήγαν στον παράδεισο. Κι εμείς φύγαμε από τον παράδεισο και πήγαμε στην κόλαση».¹¹¹⁰

Τις συνθήκες διαβίωσης στα παραμεθόρια μέρη συνειδητοποίησε ο Ι. Καραμάνος κατά την περιοδεία του το 1926. Αποκάλεσε την περιοχή «εγκαταλελειμμένο παράδεισο» και διαπίστωσε ότι δικαιολογημένα οι πρόσφυγες ένιωθαν εξορισμένοι λόγω της απουσίας «πνευματικών ηγετών», ο ρόλος των οποίων ήταν σημαντικότατος στο πλαίσιο της παλιάς κοινοτικής οργάνωσής τους στην Τουρκία.¹¹¹¹ Την απογοήτευση των προσφύγων εκμεταλλεύονταν διάφοροι επιτήδειοι, που υπόσχονταν έναντι αμοιβής να μεταφέρουν οικογένειες σε πεδινά χωριά, φαινόμενο που το χαρακτήρισε «ετέρα δεινή πληγή των ορεινών συνοικισμών». Παρά την αστυνόμευση, η τάση για μετοίκηση δεν είχε παύσει μέχρι και τις αρχές του 1928, γεγονός που ανάγκασε τον Ι. Καραμάνο, κατά την περιοδεία του τον Ιανουάριο του 1928, να κηρύξει παράνομη κάθε μετακίνηση: «Μη εγκρίνων και μη αναγνωρίζων δικαίωμα εγκαταστάσεως εις ουδέν μέρος και αρνούμενος πάσαν προστασίαν [...] και διατάσσω την βιαίαν είσπραξιν των χρεών [...]».¹¹¹²

1105. Χ. Τσαγανός, «Προσοχή εις την μεθόριον», *Θάρρος*, 20 Μαρτίου 1927. Ο Χ. Τσαγανός ήταν γεωπόνος και επόπτης του Εποικισμού.

1106. Η ομοιότητα ενός οικισμού με το φυσικό περιβάλλον της πατρίδας από όπου προέρχονταν οι πρόσφυγες, όπως προκύπτει από άλλη μαρτυρία, αποτελούσε πράγματι κριτήριο επιλογής του οικισμού αυτού: «Ένας άλλος λόγος επιλογής [...] του Περιβλεπτον (Καραγκιόζκιγι) ήταν και ότι έμοιαζε με το Καρμούτ [...] Όταν ερχόμασταν με το τρένο στην περιοχή του Παρανεστίου και από το παράθυρο είδα τα βουνά [...] είπα: έρθαμε σ' εμέτερα τα μέρη». Βλ. Τάσος Ι. Κυριακίδης, *Το Περιβλεπτον Δράμας. Από την Ανταλλαγή (1924) μέχρι σήμερα*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 37-38.

1107. Χατζηθεοδωρίδης, «Το Πέρασμα», *ό.π.*, σσ. 65-66.

1108. Άννα Ελευθεριάδου, «Ανέκδοτες μαρτυρίες προσφύγων», *Η Δράμα και η περιοχή της-Ιστορία και Πολιτισμός*, Δράμα, 16-19 Μαΐου 2002, Πρακτικά Δ' Επιστημονικής Συνάντησης, Δράμα 2006, σσ. 581-582. Η μαρτυρία ανήκει στη Μαρία Σιδεροπούλου, που γεννήθηκε στην Οινόη του Πόντου το 1913.

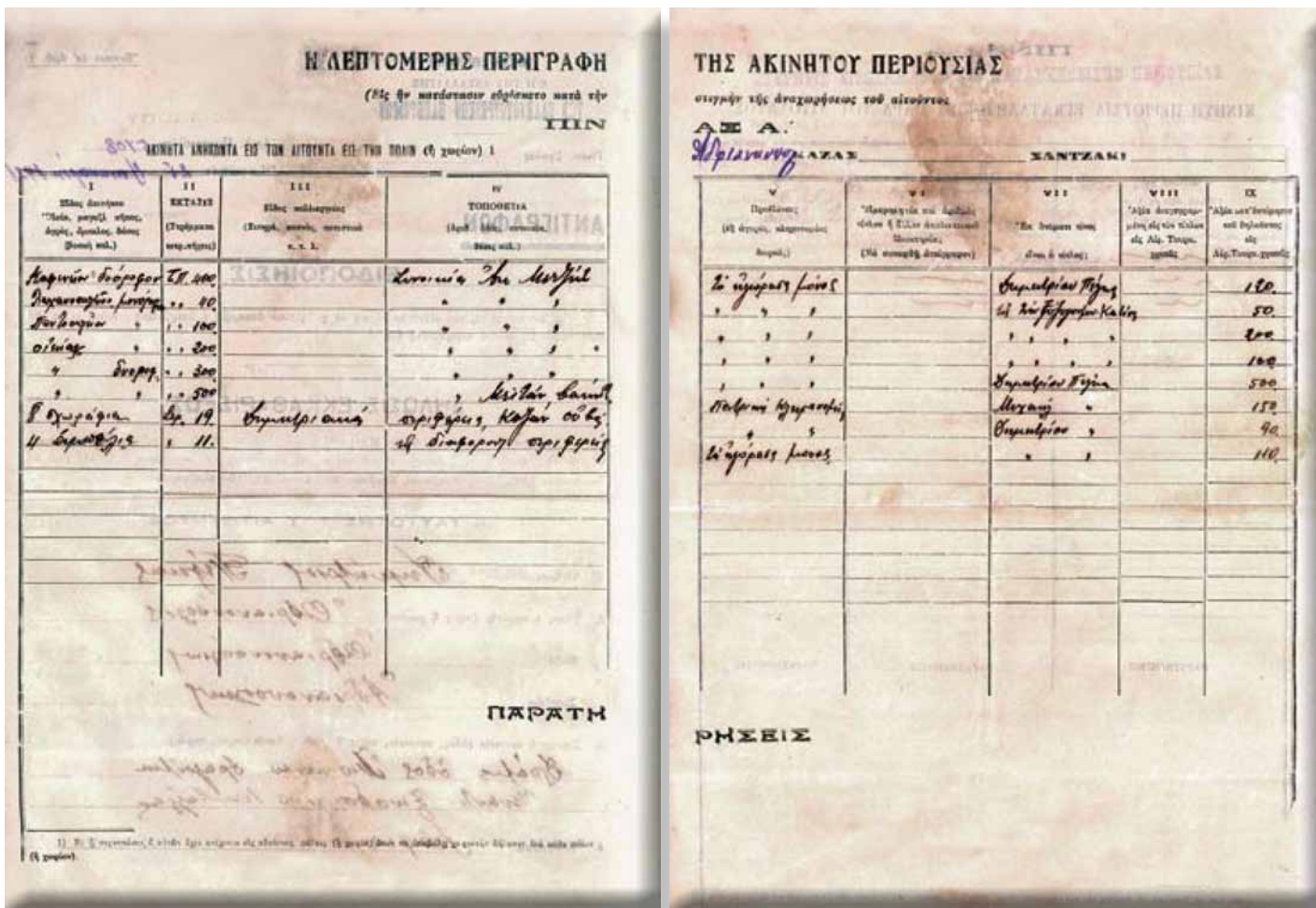
1109. *Θάρρος*, 25 Φεβρουαρίου 1925.

1110. Μαρτυρία Αναστάσιου Προδρομίδη από την Κίσκα της Καισάρειας, βλ. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, *Η Εξοδος*, τόμ. 2, *Η Εξοδος, Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας*, Γ. Μουρέλος (επιμ.), τόμ. 2, Αθήνα 1982, σ. 321.

1111. *Θάρρος*, 12 Μαρτίου 1926. Ο Ι. Καραμάνος ανέφερε ότι κάποιος είχε υποσχεθεί τη μετακίνηση ενός ολόκληρου χωριού έναντι 30.000 δραχμών, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Βλ. και Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia, The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Οξφόρδη 2006, σ. 287.

1112. *Θάρρος*, 22 Ιανουαρίου 1928. Ο Ι. Καραμάνος στη δήλωσή του αυτή τόνιζε ότι δε θα υπάρξουν νέες μετακινήσεις, εφόσον επρόκειτο να ξεκινήσει η κατασκευή των μεγάλων έργων της περιοχής. Αλλά και πριν από την απόφαση αυτή του Ι. Καραμάνου, αιτήσεις προσφύγων για μετακίνηση στην περιοχή της Καβάλας δεν εγκρίθηκαν από το Γεωργικό Γραφείο Δράμας. Βλ. *Θάρρος*, 18 Δεκεμβρίου 1927.

Ж ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Ж

Αναλυτική περιγραφή περιουσιακών στοιχείων από πρόσφυγα καταγόμενο από την Αδριανούπολη.

Η περιοχή του Σιδηρόνερου είχε αρχίσει σταδιακά να εγκαταλείπεται από τους πρόσφυγες άλλοτε νόμιμα και άλλοτε παράνομα, διότι οι πρόσφυγες ένιωθαν εγκαταλελειμμένοι από τις εποικιστικές υπηρεσίες και το κράτος. Ακόμη και αν εμφορούνταν από πατριωτικά αισθήματα, είναι προφανές ότι αστοί πρόσφυγες δύσκολα θα μπορούσαν να επιβιώσουν σε μια αποκομμένη συγκοινωνιακά περιοχή, χωρίς δρόμους και χωρίς κρατική πρόνοια. Επιστολή υπογεγραμμένη από πενήντα πρόσφυγες της περιοχής, αποτελεί μία από τις πρώτες αντιδράσεις:¹¹¹³

«Ημεείς, ζήσαντες μέχρι τούδε εντελώς διαφορετικά και ευρεθέντες αποτόμως υπό ταύτας συνθήκας, επαναστατώνμε καθημερινώς κατά της τύχης ημών και μετά λύπης συσκεπτόμεθα ότι θα αναγκασθώμεν να εγκαταλείψωμεν [...] τον τόπον [...], διά δε την εθνικήν σημασίαν (της περιοχής) πας μη κομμουνιστής θα συναισθάνεται πόσον σπουδαίος εθνικός παράγων είναι ο πυκνός εποικισμός της περιφέρειας ταύτης από πρόσφυγας με υγιή εθνικά φρονήματα και οποίαν εγγύησιν διά το έθνος παρέχει παραμεθόριος περιφέρεια μη εγκλείουσα εις τους κόλπους της ουδέ ζιζάνιον ξένης εχθρικής και ερυθράς προπαγάνδας [...]. Είναι γνωστόν ότι [...] υποκείμεθα εις τον εκ πείνης κίνδυνον [...] θίγεται η εθνική μας φιλοτιμία όταν βλέπωμεν ότι το Κράτος δι' ολίγων δαπανών, τας οποίας κάλλιστα ημπορεί να διαθέσει, παρορά ταύτην την περιφέρειαν».

Η δραματική κατάσταση των προσφύγων της περιοχής ήταν μια πραγματικότητα, η οποία, παρά τις αλλεπάλληλες επισημάνσεις, ήταν υπαρκτή ήδη από το 1924,¹¹¹⁴ γινόταν όμως ολοένα και πιο πιεστική.

1113. Θάρρος, 1 Ιουλίου 1927.

1114. Άρθρο του Λ. Ιασιωνίδη επισήμαινε την έλλειψη ζωάρκειας στην περιφέρεια το Πάσχα του 1924 και πιθανόν να αποτελεί μία από τις πρώτες αναφορές για τις δυσκολίες των προσφύγων της μεθορίου. Βλ. Θάρρος, 27 Απριλίου 1924. Στη συζήτηση της Εθνοσυνέλευσης για το προσφυγικό ζήτημα, ο Λ. Ιασιωνίδης είχε αναφερθεί στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι

Επιτόπια έρευνα, που διενήργησε δημοσιογραφική ομάδα της τοπικής εφημερίδας *Θάρρος* το 1927, αποκάλυψε ότι οι κάτοικοι της «ευρίσκονται εισέτι εις μίαν πρωτόγονον κατάστασιν».¹¹¹⁵ Στο χωριό Παπάσκειο (Παπάδες) υπήρχε ένας δάσκαλος για εκατό μαθητές, ενώ σε άλλους συνοικισμούς τα παιδιά, ελλείψει δασκάλου, περιφέρονταν στα λαγκάδια βόσκοντας ζώα. Στους Ποταμούς μόνο δύο δάσκαλοι παρέμειναν τελικά από τους διορισθέντες λόγω έλλειψης σχολείων, κατοικίας και τροφίμων.¹¹¹⁶ Επιπλέον, ελάχιστοι ήταν και οι χωροφύλακες για τη φύλαξη μιας εκτεταμένης περιοχής· υπήρχαν είκοσι τρεις μόνο για τριάντα δύο χωριά. Έπειτα, τα περισσότερα τουρκικά οικήματα –πλην του ότι πολλά ήταν σε κακή κατάσταση ή είχαν καταρρεύσει– παραχωρήθηκαν στους δικαιούχους επίσημα μόλις το 1928.¹¹¹⁷ Ο εφοδιασμός ήταν όχι μόνο ελλιπής αλλά και ασυντόνιστος, γεγονός που είχε διαπιστώσει το 1925 ο νομάρχης Δράμας, η σχετική έκθεση του οποίου είναι αποκαλυπτική: Στους αστούς εποίκους του Σιδηρόνερου είχαν διανεμηθεί πρόβατα ενώ δεν είχαν ιδέα από κτηνοτροφία, οι ουγγρικοί ίπποι που τους χορηγήθηκαν ήταν άχρηστοι και, τέλος, στους Ποταμούς δεν είχαν χορηγηθεί προμήθειες για την κτηνοτροφία.¹¹¹⁸

Βέβαια, για κάποιους πρόσφυγες η ενσωμάτωση στην ορεινή και δυσπρόσιτη εκείνη περιοχή συνιστούσε την άλλη όψη της παραμεθόριας εγκατάστασης. Αυτό τουλάχιστον δείχνει η πρωτοβουλία που ανέλαβαν οι κοινότητες Σιδηρόνερου και Ποταμών. Αποφάσισαν να κατασκευάσουν τον επαρχιακό δρόμο Ταξιαρχών-Σιδηρόνερου, μήκους 50-60 χιλιομέτρων. Με την ηθική συμπαράσταση των προέδρων τους και τη συμμετοχή ιερέων, 400 πρόσφυγες εργάζονταν στα έργα οδοποιΐας «με ενθουσιασμόν και μεγάλην προθυμίαν». Το έργο αυτό είχε πολύ μεγάλη σημασία για την περιοχή, την οποία όμως οι βουλευτές είχαν εντελώς λησμονήσει μετά τις εκλογές, όπως δήλωνε στους δημοσιογράφους με πικρία ο πρόεδρος της κοινότητας Σιδηρόνερου.

Λίγο αργότερα ο ίδιος ο Sir J. Hope-Simpson, αντιπρόεδρος της Ε.Α.Π., περιοδεύοντας την περιοχή, είχε παραδεχθεί καταρχήν για τον εποικισμό της μεθορίου ότι: «Δεν ήθελαν να πάνε εκεί και πολλοί εγκατεστημένοι είναι δυστυχείς», ενώ θεωρούσε ότι η έλλειψη συγκοινωνιακής υποδομής ήταν η κύρια αιτία για την κακοδαιμονία των προσφύγων:¹¹¹⁹

«Εάν οι πρόσφυγες είναι κεχωρισμένοι από την επικοινωνίαν με τον ελληνικόν πολιτισμόν, εάν δεν ημπορούν να επισκεφθούν τους αδελφούς των στις πόλεις, γίνονται φυσικώς δυσαρεστημένοι και δεν θέλουν να μένουν στα χωρία. Εάν μία οκά σιταριού κοστίζει 6,65 δραχμάς στη Δράμα, κοστίζει η ίδια 13 δραχμάς εις Μπόροβον. Τούτο είναι το πρόβλημα της μεθορίου».¹¹²⁰

Στενά συνυφασμένη με την γεωργική ανάπτυξη, η κατασκευή οδικού δικτύου θα διευκόλυνε τη διακίνηση των παραγόμενων προϊόντων τους προς την αγορά της Δράμας αλλά και την προμήθεια εφοδίων, για τα οποία οι γεωργοί επιβαρύνονταν με υπερβολικά έξοδα μεταφοράς.¹¹²¹ Τα έξοδα αυτά απέτρεπαν

Πόντιοι στις παραμεθόριες περιοχές. Βλ. Μαρία Κ. Γιώτα, *Η πολιτική ένταξη των προσφύγων του 1922 στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 54.

1115. Πελ. Πινάτσας, «Οσένιτσα ή Σιδηρόνερον», *Θάρρος*, 4 και 6 Νοεμβρίου 1927. Ο συντάκτης ήταν μέλος της δημοσιογραφικής ομάδας που περιηγήθηκε την περιοχή του Σιδηρόνερου τον Νοέμβριο του 1927. Συμμετείχαν και δημοσιογράφοι της τοπικής εφημερίδας *Ο Αγών* και της αθηναϊκής *Ελεύθερος Λόγος*.

1116. Τη δραματική κατάσταση στην εκπαίδευση περιέγραφε και ο επιθεωρητής εκπαίδευσης, Ι. Καλλιγιάς. Βλ. *Θάρρος*, 6 Νοεμβρίου 1925.

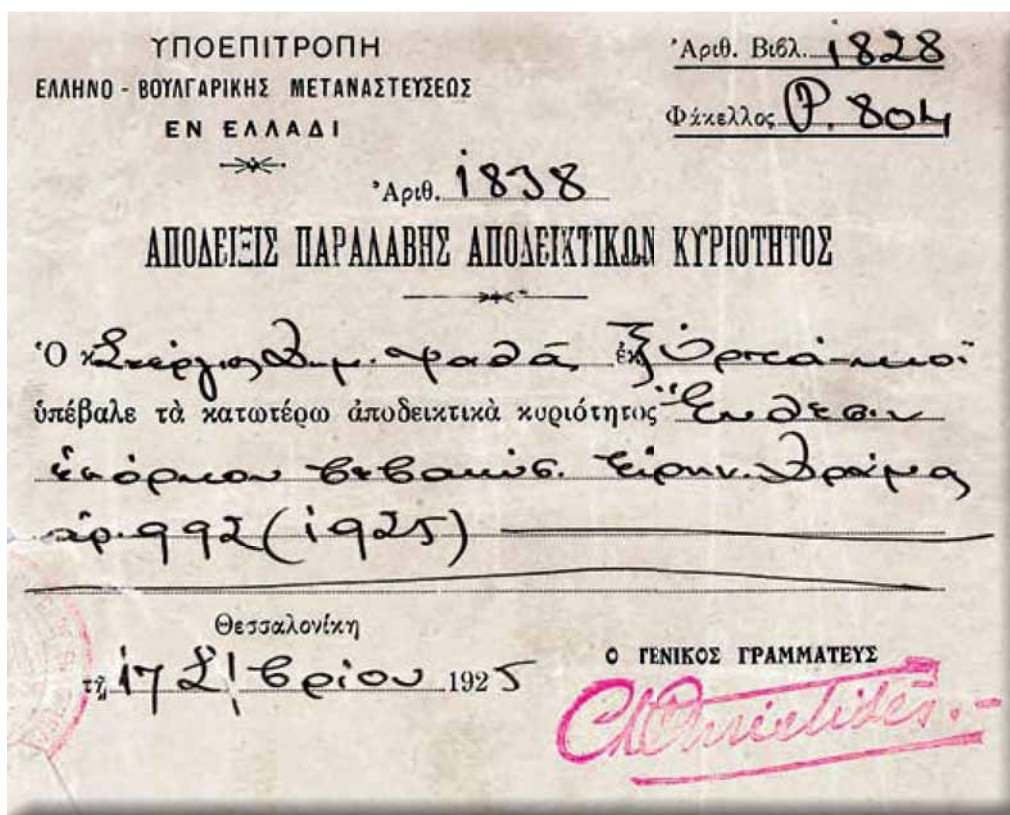
1117. Η διανομή οικιών στα ορεινά φαίνεται ότι έγινε έναν χρόνο αργότερα, το 1928, σε σχέση με τη διανομή σε ημιορεινά χωριά, όπως αναφέρει μαρτυρία πρόσφυγα που εγκαταστάθηκε στην Καλλιφύτο. Βλ. Παπαδόπουλος (επιμ.), «Θέματα Εθνογραφίας», *Το Λυχνάρι* (Δράμα), Αύγουστος 1999, σ. 27.

1118. *Θάρρος*, 1 Οκτωβρίου 1925.

1119. *Θάρρος*, 15 Ιανουαρίου 1928. Η δήλωση αυτή επιβεβαιώνεται και από μαρτυρίες προσφύγων: «Στην Καλλίκαρπο (χωριό της περιοχής του Σιδηρόνερου) πήγαμε κάτσαμε μέχρι τα τελευταία χρόνια, το 1940, για το κλίμα, για τα νερά. Καμένοι και χαμένοι ήμασταν, μπορούσαμε να πάμε όπου θέλαμε; Δεν μπορούσαμε». Βλ. Παπαδόπουλος (επιμ.), «Θέματα Εθνογραφίας», *Το Λυχνάρι* (Δράμα), Μάιος 1999, σ. 18.

1120. *Θάρρος*, 15 Ιανουαρίου 1928.

1121. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Ορ. Χρηστίδη, η μεταφορά προϊόντων ανά οκά στοίχιζε 3 λεπτά από το Σιδηρόνερο, ενώ όπου υπήρχαν αμαξιτοί δρόμοι στοίχιζε 1-1/2 λεπτό. Ένας σάκος λιπάσματος των 50 κιλών επιβαρυνόταν με 58,50 δραχμές για τη μεταφορά του στο Σιδηρόνερο. Βλ. Χρηστίδης, «Η πλουτοπαραγωγική ανάπτυξιν των ορεινών περιοχών

Αποδεικτικό της Μικτής Υποεπιτροπής Ελληνοβουλγαρικής Μεταναστεύσεως με το οποίο κατοχυρώνεται η ακρίβεια των δηλωθέντων περιουσιακών στοιχείων από Έλληνα του Ορτάκιοϊ βάσει της Συνθήκης του Νεϊγύ. Αρχείο Φώτη Μπέγγα (Δράμα).

τους γεωργούς από τη χρήση χημικών λιπασμάτων, πράγμα που προσπαθούσαν να υποκαταστήσουν με μια υπερεντατική χειρωνακτική καλλιέργεια της γης, με όλες τις αρνητικές συνέπειες στην υγεία και την αυτάρκειά τους.

Για τους λόγους αυτούς, το κοινοτικό συμβούλιο της κοινότητας Ποταμών υπέβαλε προς τους αρμόδιους φορείς υπόμνημα για το συγκοινωνιακό πρόβλημα.¹¹²² Το υπόμνημα αυτό προκάλεσε την επίσκεψη του αντιπροέδρου της Ε.Α.Π., ο οποίος μετά την περιοδεία του, αναφερόμενος στη σπουδαιότητα της περιοχής, υπέβαλε έκθεση προς την Κ.τ.Ε. προκειμένου να εγκριθεί πρόγραμμα κατασκευής οδικού δικτύου. Κατόπιν τούτου, αποφασίστηκε η διάθεση πενήντα εκατομμυρίων για την εκτέλεση έργων στο Νευροκόπι, το Σιδηρόνερο και στους Ποταμούς.¹¹²³ Όπως επεσήμαινε υπόμνημα της κοινότητας Σιδηρόνερου προς τον Γενικό Διοικητή Θράκης, τον Ιούλιο του 1928, η αντιμετώπιση των προβλημάτων της μεθορίου ήταν σπασμωδική και δεν μπορούσε να θεραπευθεί με ημίμετρα. Πρόκειται για ένα ακόμη κείμενο απόγνωσης και προειδοποίησης για φυγή προς τον κάμπο της Δράμας, την οποία αιτιολογούσαν περιγράφοντας τόσο απελπιστική την κατάσταση του συνοικισμού, ώστε να παρομοιάζεται με «Νεκροταφείο» και οι άνθρωποί του με «είλωτες και μουζικούς». Σε ορισμένους μάλιστα συνοικισμούς, όπως τονίζεται, δεν υπήρχαν σχολεία και εκκλησίες, «και ούτω επί μίαν εξαετίαν οι άνθρωποι δεν εκκλησιάσθησαν και τα παιδιά των δίκην ζώνων περιφέρονται εις τους δρόμους». Η κοινοτική αντιπροσωπεία ζητούσε όχι «νομοθετήματα επί χάρτου» αλλά σοβαρές και «κεραυνοβόλες ενέργειες».¹¹²⁴

Δράμας», ό.π., σ. 75.

1122. Θάρρος, 6 Μαρτίου 1928.

1123. Θάρρος, 9 Μαρτίου 1928 και Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1932, σ. 685.

1124. Θάρρος, 28 Ιουλίου 1928.

Για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας των αγροτικών εγκαταστάσεων είναι γεγονός ότι οι όροι που είχαν τεθεί από τον υπουργό Γεωργίας Αναστάσιο Μπακάλμπαση –«δέον να έχει κάθε αγρότης το οίκημά του μετά των εν αυτώ αγροτικών ευκολιών»¹¹²⁵ δεν επαρκούσαν στην περίπτωση των μεθοριακών προσφυγικών εγκαταστάσεων, εφόσον θα έπρεπε να συνδυασθούν και με την κατασκευή βασικών έργων υποδομής. Ειδικότερα, οι παραγωγικές δυνατότητες της ορεινής περιφέρειας θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από τους νέους κατοίκους, αν επισκευαζόταν η επαρχιακή οδός Δράμας-Σιδηρόνερου (μήκους 50 περίπου χιλιομέτρων), που είχε στο μεταξύ καταστραφεί καθώς και η ζωτικής σημασίας γέφυρα του Νέστου Παπάσκιοϊ, έργα τα οποία θα εξυπηρετούσαν εβδομήντα τρία χωριά βορειοανατολικά του νομού, συμπεριλαμβανομένης και της περιοχής του Παρανεστίου.¹¹²⁶

Χωρίς αυτές τις προϋποθέσεις, θα ήταν δύσκολο για τους αστούς πρόσφυγες να αλλάξουν τρόπο ζωής, προοπτική που γινόταν ακόμη δυσκολότερη χωρίς την κάλυψη των επισιτιστικών αναγκών και του γεωργικού εφοδιασμού. Η εφαρμοζόμενη εποικιστική πολιτική υπηρετούσε μεν εθνικές ανάγκες, έπασχε όμως από συντονισμό και εμπειρίχε στοιχεία παθολογίας (αναγκαστικές μετακινήσεις, εγκατάσταση αστών σε δυσπρόσιτα χωριά, ελλιπής εφοδιασμός). Εύλογα, πολλαπλασίαζε τις αβεβαιότητες των περισσότερων προσφύγων, διαψεύδοντας συγχρόνως τις προσδοκίες τους. Γι' αυτό και η μεθοριακή εγκατάσταση αποδείχθηκε περιπετειώδες εγχείρημα, η σκληρή εμπειρία της οποίας οδήγησε πολλές προσφυγικές οικογένειες σε μία, τρόπον τινά, δεύτερη «έξοδο» μετά την πρώτη έξοδο από την πατρίδα τους.¹¹²⁷ Αυτή η εξέλιξη αποτελεί ένδειξη ότι ήταν δύσκολο να συνδυαστεί ο εξελληνισμός των βόρειων επαρχιών και η οικονομική αυτάρκεια των προσφύγων, χωρίς να έχει ληφθεί πρόνοια για τον στοιχειώδη εκσυγχρονισμό της περιοχής.

Το ζήτημα των μεθόριων συνοικισμών έθιξε ο Γεώργιος Ζερβός στη Βουλή τον Νοέμβριο του 1928, αιτούμενος τη συγκρότηση ειδικής επιτροπής που θα μελετούσε επί τόπου τα προβλήματα και, ακολούθως, θα επεξεργαζόταν λύσεις.¹¹²⁸ Για την παγίωση των μεθοριακών εγκαταστάσεων δημοσιεύθηκε ο Νόμος 4121 της 11^{ης} Ιουλίου 1929, με τον οποίο προβλεπόταν η παραχώρηση ορισμένων πλεονεκτημάτων στους πρόσφυγες, η βελτίωση των συνθηκών ζωής και φορολογικές απαλλαγές.¹¹²⁹ Στις ευνοϊκές διατάξεις του νόμου αυτού συμπεριλαμβάνονταν και 112 συνοικισμοί από τη Δράμα, ο μεγαλύτερος αριθμός συνοικισμών από τους ανήκοντες στις συνολικά δέκα περιφέρειες της Βόρειας Ελλάδας.

Ενώ, λοιπόν, οι ορεινές περιφέρειες και οι πέραν του Νέστου επαρχίες μέχρι το 1924 κατοικούνταν από μεγάλο αριθμό μουσουλμάνων, μετά την ανταλλαγή εμφανίζονταν αραιοκατοικημένες και πολλά χωριά έμειναν ακατοίκητα.¹¹³⁰ Οι μουσουλμάνοι, εγκατεστημένοι εκεί για αιώνες, σχεδόν αποκομμένοι από την πεδινή Δράμα, είχαν βαθμιαία προσαρμοσθεί στις γεωγραφικές συνθήκες και τις παραγωγικές δυνατότητες των παραμεθόριων αυτών περιοχών και είχαν αναπτύξει μια παραδοσιακή γεωργοκτηνοτροφική οικονομία, που ήταν βέβαια καθυστερημένη, ωστόσο τους παρείχε αυτάρκεια. Η καλλιέργεια καπνού, μάλιστα, ιδιαίτερα αναπτυγμένη στις ημιορεινές περιοχές μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, συνέβαλε αποφασιστικά στην οικονομική τους ανάπτυξη. Αντίθετα, οι ξεριζωμένοι και εσπευσμένα εγκατεστημένοι στις περιοχές αυτές πρόσφυγες, πολλοί από τους οποίους ήταν αστοί και εθισμένοι σε πολύ πιο αναπτυγμένες –και εκλεπτυσμένες– συνθήκες ζωής, ήταν δύσκολο να προσαρμοσθούν.

Έτσι, πριν κατασκευαστούν τα αποξηραντικά έργα της περιόδου 1928-1936, και προπάντων μετά, η

1125. Θάρρος, 23 Μαΐου 1924. Η δήλωση αυτή έγινε κατά τη σύσκεψη που είχε στη Νομαρχία Δράμας με τοπικούς φορείς και αντιπροσώπους προσφύγων.

1126. Θάρρος, 17 Ιουνίου 1927.

1127. Σύμφωνα με εισήγηση του Α. Ιασωνίδη στο ελληνικό κοινοβούλιο, από τις 2.000 οικογένειες που εγκαταστάθηκαν το 1925 στην παραμεθόριο Δράμα απέμειναν τελικά μόνο 600, γιατί δεν μπορούσαν να πουλήσουν τα καπνά τους λόγω έλλειψης συγκοινωνίας. Βλ. Στάθης Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο ελληνικό Κοινοβούλιο (1924-1928)», *Μακεδονικά*, 26 (1987-88), σ. 70.

1128. Πελαγίδης, «Προσφυγικά προβλήματα», *ό.π.*, σ. 69.

1129. Μιχ. Ι. Νοταράς, *Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων*, Αθήνα 1934, σσ. 19-20.

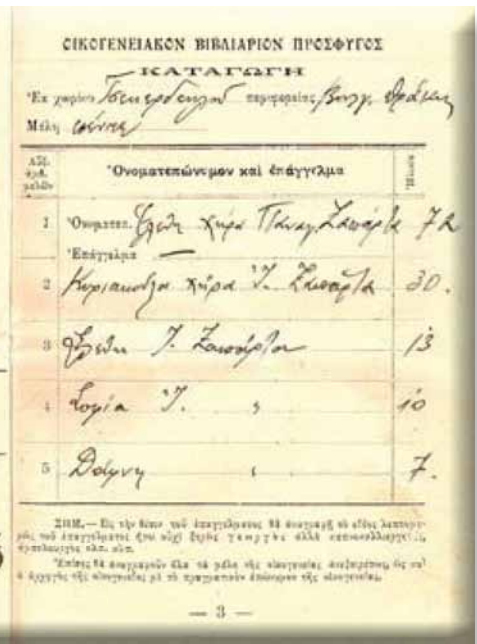
1130. Θεόφιλος Δ. Αθανασιάδης, *Οικονομική Στατιστική του Νομού Δράμας 1927*, Δράμα 1928, σ. 98. Συγκεκριμένα, δεκαέξι χωριά στην περιοχή του Σιδηρόνερου έμειναν ακατοίκητα. Βλ. Χρηστίδης, «Η πλουτοπαραγωγική ανάπτυξιν των ορεινών περιοχών Δράμας», *ό.π.*, σ. 73.

ισορροπία ανάμεσα στον ορεινό και τον πεδινό χώρο είχε ανατραπεί. Τα μεγάλα τεχνικά έργα στην πεδιάδα των Φιλίππων αποτέλεσαν τομή για την περιοχή. Με την ολοκλήρωση των έργων η πεδιάδα κατέστη πολύ παραγωγικότερη. Προστέθηκαν νέα, γόνιμα εδάφη και εξαλείφθηκε η μάστιγα της ελονοσίας. Όπως ήταν φυσικό, το κέντρο βάρους των αγροτικών δραστηριοτήτων και της αγροτικής παραγωγής του νομού μετατοπίστηκε προς τον κάμπο. Ο ορεινός παραμεθόριος πληθυσμός άρχισε σταδιακά να φυλλορροεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο,¹¹³¹ τροφοδοτώντας το ρεύμα αστυφιλίας και μετανάστευσης σε χώρες της Ευρώπης, το οποίο κορυφώθηκε στα μεταπολεμικά χρόνια.

Οι παραμεθόριες προσφυγικές εγκαταστάσεις συνιστούν, τελικά, την πιο δυσχερή όψη του προσφυγικού ζητήματος στο Νομό Δράμας και αυτήν που παρουσιάζει τις μεγαλύτερες αντιφάσεις. Οι ορεινές παραμεθόριες περιοχές είχαν πολλές δυνατότητες να αναπτυχθούν από τους νέους κατοίκους, ο εποικισμός όμως των περιοχών αυτών υποστηρίχθηκε μόνο θεωρητικά, γι' αυτό και η σταδιακή εγκατάλειψη των προσφυγικών εγκαταστάσεων ανέτρεψε σε μεγάλο βαθμό τους εποικιστικούς σχεδιασμούς της Ε.Α.Π. και του κράτους. Έγινε έτσι φανερό ότι για τους πρόσφυγες των ορεινών συνοικισμών η εξασφάλιση των μέσων για την άνετη επιβίωσή τους συνιστούσε προϋπόθεση για να ενταχθούν σε μια υπανάπτυκτη περιοχή, να αποκτήσουν δηλαδή όχι μόνο αγροτική αλλά και μεθοριακή συνείδηση.

1131. Τάσος Ι. Κυριακίδης, *Το Περίβλεπτον Δράμας*, ό.π., σ. 36 και Μαργυρία Ολγας Κωνσταντινίδη, στο Παπαδόπουλος (επιμ.), «Εθνογραφία», *Το Λυχνάρι* (Δράμα), Ιούλιος-Αύγουστος 2002, σ. 23: «Ασχολούμασταν με την κτηνοτροφία και με όλα τα γεωργικά. Μετά ήρθε ο πόλεμος, τα χάλασε όλα και σιγά σιγά όλα διαλύθηκαν».

Ж ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΠΟΙΑ Ж

Αδ. αριθ. μέλων	Όνοματεπώνυμον και επάγγελμα	Ηλικία
6		
7		
8		
9		
10		
11		
12		
13		

— 4 —

ΠΙΝΑΚΙΟΝ ΧΟΡΗΓΗΘΕΝΤΩΝ ΕΙΔΩΝ

Ημερομηνία	Είδος	Παρατηρήσεις

ΠΙΝΑΚΙΟΝ ΧΟΡΗΓΗΘΕΝΤΩΝ ΕΙΔΩΝ

Ημερομηνία	Είδος	Παρατηρήσεις

Σπύρι
Βουργ. 203
Παπαγ. Λαυρα

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΕΚΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΑΝΑΧΩΡΙΣΙΣ ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΕΚΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΑΝΑΧΩΡΙΣΙΣ ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΕΚΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

— 7 —

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΕΚΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΑΝΑΧΩΡΙΣΙΣ ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΕΚΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΑΝΑΧΩΡΙΣΙΣ ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

ΕΓΚΡΙΝΤΑΙ Η ΕΚΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
ὁδός
να
(Υποσηφ. Υσαλλήλου)

— 8 —

ΧΟΡΗΓΗΘΕΝΤΑ ΧΡΗΜΑΤΙΚΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΕΠΙΔΟΜΑΤΑ

Χρονολογία θεωρητικῶς			Ποσὸν	Υποσηφ. ή Παρατ.	Παρατ.
Μῆς	Ἡμέρ.	Υποσηφ. ή Παρατ. ήτοι			
<u>Απριλ.</u>	<u>25</u>	<u>25</u>	<u>120</u>	<u>Μ</u>	
<u>Μαΐου</u>	<u>12</u>	<u>12</u>	<u>360</u>	<u>Μ</u>	
<u>Ιουν.</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>150</u>	<u>Μ</u>	

— 9 —

Οικογενειακό προσφυγικό βιβλιάριο (εξώφυλλο). Αρχείο Φώτη Μπέγγα (Δράμα).